

КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ: *Петлюрівці, буддисти і загибель комуни: Чорний Ангел проти червоних мрій*

«Чорний Ангел» Олекси Слісаренка — це роман про **розбрат** як у буквальному, етимологічному значенні слова, так і в сенсі символічному. Читачів одразу ж затягує стрімкий розвиток пригодницького сюжету, в якому не бракує збройних сутичок, вибухів, утеч і шпигунських таємниць, але напружена фабула не відвертає уваги від складних психологічних проблем, зрештою, від важливих історіософських характеристик. Адже йдеться про ранні двадцяті, коли засновуються перші комуни, щойно утверджується червона влада, але ті, хто воював під жовто-блакитними прапорами, ще продовжують відчайдушну боротьбу.

Часопростір Слісаренкової прози особливий: у численних творах він розгортає замальовки зворобленої, розладнаної, розтерзаної багаторічним збройним протистоянням, зрештою, хворої дійсності, коли знесиленими й знекровленими почуваються, як видається, не лише люди, але й саме довкілля, коли рвуться й розпадаються всі зв'язки, стосунки між найріднішими людьми, порушуються всі установлені життєві цикли й ритми. До романного жанру автор приходить після численних експериментів

і стильових шукань: здається, таких карколомних літературних кар'єр навіть у його поколінні було не так і багато. Він устиг здобути агрономічну освіту, пройшов офіцером Першу світову. (До речі, окопні новели й оповідання, як-от «Алхімік», «Редут № 16», належать до найкращих у нашому письменстві речей, де осмислено досвід тієї війни.) Входяв до символістського угруповання «Музагет», друкувався в однойменному альманасі 1919 року, виступав на вечірках у київському «Льоху мистецтв» на нинішній вулиці Городецького, а дебютну збірку, датовану тим-таки 1919-м, назвав «На березі Кастальському». Годі шукати певнішого визначення мотивів утечі, зречення неприйнятної реальності задля служіння музам біля одвічного Кастальського джерела... Але рішучий розрив щирого адепта із символізмом стався дуже швидко. Уже другу підготовлену книжку названо «Земними дорогами», вочевидь, далекими від омріяної Касталії, а далі Слісаренко стає радикальним футуристом. Його збірка «Поеми» (серед текстів була й дуже гучна свого часу «Поема зневаги» зі спостереженням про те, як «важко травить катаральний шлунок історії каміння сучасности») виходить у заснованому Михайлем Семенком та його однодумцями видавництві «Гольфштром», а обкладинку оформив художник Нік Бажан, котрий знов же невдовзі зречеться і футуризму, й очудненого імени та звернеться до неокласицистської та експресіоністської поетики.

Віршування було для Олекси Слісаренка радше періодом учнівства, школи, і найцікавіший він таки як прозаїк. Причому належав до апологетів гостросюжетної літератури; і наполягання на потребі зацікавити читача видається ще й закономірною реакцією на тодішню втому від імпресіоністських малих форм,

шкіців, колекціонування мимобіжних вражень у новелістиці раннього українського модернізму.

У столичному Харкові Слісаренко стає головним редактором одного з найпотужніших натовді видавництв, кооперативної «Книгоспілки», та опікуном багатьох молодих митців. Юрій Смолич залишив у спогадах колоритний портрет свого старшого приятеля: «Виглядав Олекса Андрійович напрочуд солідно: директор банку, дипломат у ранзі посла, метрдотель у ресторані найвищого класу, взагалі — персона грата з розжалуваних, але до часу ще не знищених революцією колишніх можновладців. Дарма що походив Слісаренко з сільської бідацької ремісничої родини і в жилах його текла аж ніяк не "голуба", а натуральна червона кров плебея. [...] Та всіх інших плебеїв у літературних колах — а в ті часи в письменницьких колах плебейський прошарок переважав усі інші — шокувало те, що Олекса Андрійович, виходячи з дому, неодмінно брав з собою величезний і туго напханий портфель — атрибут аж ніяк не пролетарського становища. Правда, у тім портфелі Олекса Андрійович носив переважно пижі, порох та шріт, бо був завзятий мисливець, а також різні риболовецькі причандалля, бо був і заядлий рибалка. Особливо ж дратували його недругів вусики — маленькі, "піжонські", як тоді казали, вусики під самісіньким носом — щось на кшталт Чарлі Чапліна в створеному ним образі маленької людинки. Крім того, з весни до осені Олекса Андрійович носив на голові плескатий солом'яний капелюшок "канотье" — "крик моди" від кінця дев'ятнадцятого століття до Першої світової війни. Вдягався Олекса Андрійович вишукано й франтувато, костюми мав від найкращого кравця й віртуозно відпрасовані, а галстук ("краватку" — за тодішньою термінологією) пов'язував найчастіше

Розділ перший ПРОТОКОЛЬНІ ФАКТИ

Року тисяча дев'ятсот двадцять першого, вночі під шосте жовтня селяни Липового, Тартаків і Вересок з жахом побачили, як над Липівською комуною, в лісі, спалахнуло велике полум'я. Була, либонь, чи не дев'ята година, бо в селі мало хто спав, а ті, що встигли поснути, прокидалися від метушні й галасу та вибігали на вулицю, шепочучи оборонних молитов...

Палахкотлива заграва кривавилася у чорному небі, як крила пекельної птиці, що злетіла на землю й мордує чиєсь нечестиве серце та викльовує сороміцькі очі...

Горіло панське добро. Огонь сушив кров і піт, висаний з давно зотлілих у землі липовецьких, тартаківських та верещанських предків, і нащадкам не спадало й на думку гасити тую пожежу.

Тільки у представників сільської влади, як адміністративний рефлекс, постала думка гасити, але зникла без сліду по тому, як з боку комуни почулися часті вибухи, а крила пекельної птиці ледь-ледь вилискували вогнем.

Вибухи то вгавали, то геготіли ще з більшою силою, немов чортячі гармати гупали під землею, і луна

зітханнями велетенських грудей переливалася в темних нетрях соснового бору.

За пів години останній вилиск заграви згас над чорним муром лісу, а чортяча артилерія причаїлася в довічній підземній темряві.

Та люди не заспокоїлися, як тиша запанувала в просторах між небом і землею. У тій чорній тиші причаїлася пекельна птиця заграви, що могла впасти на беззахисну соломую стріх і пожерти политий потом врожай болота і пісків.

Цілу ніч по хатах блимали страсні свічки та лампадки. Цілу ніч жах ворушив молитви на старечих устах, а згаслі очі, прикуті на лики богів у кутку, німотно, по-тваринному благали захисту. Навіть зухвала молодь і та принишкла і до ранку не спала, згадуючи таємні події, які, може, є початок невідомих ще лих та нещасть.

До комуни вночі з усіх трьох сіл так ніхто й не наважився підійти, щоб хоч поглянути, що саме сталося. Таємничий жах обгорнув і бородатих чоловіків, і безвусих хлопців, що не боялися на фронтах іти проти багнетів і куль...

На світанку закрапотів дрібний дощ, і день виплив у опаловому світлі. Люди шушукались про нічні події й значуще хитали головами, переказуючи свої полохливі думки.

Коли ж пелехаті нічні тумани відійшли від Липового й повисли білими ряднами на соснах, а день веселіше поглянув, немов розгладивши турботні зморшки на чолі, люди посходилися до збірні. На душі стало якось легше, і хоч говорилося про кару божу та про сили небесні, що не стерпіли комуни, та не було в тих словах нічної моторошності. Одчаюги-хлопці відразу зголосилися піти до комуни подивитися, що там сталося, і громада схвалила цей намір.

Витягши утинки й рушниці з похоронок і тримаючи зброєю напоготові, ватага хлопців рушила з села.

До комуни треба було пройти верстов зо три ко-струбатим полем, що земля на ньому була, як попіл і, окрім щавлю, нічого не родила, а за тим полем дві верстви лісом, що перетятий болотистими рівчаками, які невідомо де починалися й хтозна-куди текли...

Комуна «Червона сила» містилася в колишньому маєтку пана Борзецького. Маєток був убогий, під старі часи закладений-перезакладений у банках, а тому й будівлі його не значилися ніякою архітектурою чи то багатством. Одноповерховий панський будинок з мезоніном покривленим набік; довгий, як ковбаса, флігель та загнутий глаголом сарай оточували широке дворище, на якому в безладді були покидані уламки реманенту, що його не можна було застосувати в селянському господарстві. Те ж, що пасувало до селянського побуту, розпливлося, скоро-но пан Борзецький утік з маєтку.

Будинки дворища довго стояли без вікон, без дверей, аж поки не розташувалися в ньому якісь утікачі чи то з Волині, чи з Польщі — невідомо — і заснували там під проводом агронома, Гайдученка Артема Петровича, комуни. Чи не хотіли вони, чи не встигли зайти в стосунки з місцевими селянами, а тільки не налагоджувалися якимось знайомства. Та й недовірливі, мовчазні поліщуки десятою дорогою обходили комуни, як річ, видимо, не вгідну богам, а до того ж ще й небезпечну, коли вважати на можливу зміну влади... Тільки «комунський заводило» агроном Гайдученко кілька разів заходив до селян, намагаючись ближче зазнайомитися з хазяїнами, та, бачачи приховану ворожість у холодних поглядах, покинув свої одвідини.

Хлопці вирушили з села, сподіваючись на всілякі напасті. Вітер ворухив верхів'я сосен і зойкав

на вогких пісках, їм здавалося, що то в комуні ще не скінчилися нічні події, і мороз пробігав крижаними павуками по спинах, тимчасом як груди молодецькі випиналися, а з уст злітали зухвалі слова.

Коли вже наближались до комуні, руки мимоволі міцніше стискували зброю, а очі гостріше вдивлялися між дерев, а як підійшли до дворища, то побачили великі ями, вириті вибухами; але ями ті не справили на хлопців вражіння — не такі ще бачили на фронтах!

У село поверталися, заховавши зброю та виспівуючи жартівливих пісень. Справа для них була ясна — комуну спалено, а набої, що там переховувалися, під час пожежі вибухнули і подовбали землю. Та в селі вони розповідали про бачене, докидаючи свого домыслу до оповіді, щоб хоч цим набути слави сміливих людей. Їхні оповідання нічого не пояснили селянам, навпаки, ще більше, аніж нічна пожежа та вибухи, напустили туману в голови.

Хлопці розповіли, що на місці маєтку вони бачили великі ями, разів удесятеро більші, ніж це там було, що дерева обгоріли не на сажень, як справді, а на цілі гони навколо маєтку, а господарський реманент не просто був розкиданий по дворищу, а майже на порошок перемелений...

Трупів у дворі маєтку хлопці не знайшли, і тільки вже повертаючись назад, помітили коло дороги в кущах щось обгоріле. Чий то був труп, вони не дізналися, бо і одежа, і тіло на ньому обгоріли, обголивши подекуди кістки. Видимо, людину було чимось облите, чи то гасом, чи бензином, і підпалено. Обгорів і кущ, під яким лежав той труп.

Люди з острахом слухали оповідання хлопців, прикрашені фантастичними вигадками, і в головах їхніх поставали жахливі картини кари божої за людські гріхи.